

DEMENSIYA

Musayeva Laylo

Annotatsiya

Demensiya – bu kognitiv funksiyalarning progressiv ravishda yomonlashuvi bilan tavsiflanadigan neyrodegenerativ kasalliklar guruhidir. U xotira, fikrlash, til va xulq-atvorda sezilarli buzilishlarga olib keladi, bu esa shaxsning kundalik hayot faoliyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqola demensiyaning etiologiyasi, patogenezi, diagnostikasi va zamonaviy davolash yondashuvlarini chuqur tahlil qiladi. Shuningdek, O'zbekistonda demensiyaning tarqalishi va uning jamiyatga ta'siri masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot demensiya bilan bog'liq muammolarni hal qilishda profilaktika va erta aralashuvning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Demensiya, Kognitiv buzilishlar, Neyrodegeneratsiya, Altsgeymer kasalligi, Qon tomir demensiyasi, Geriatriya, Jamoat salomatligi, Erta diagnostika

Abstract

Dementia is a group of neurodegenerative diseases characterized by a progressive decline in cognitive functions. It leads to significant impairments in memory, thinking, language, and behavior, severely impacting an individual's daily life activities. This article provides an in-depth analysis of the etiology, pathogenesis, diagnosis, and modern treatment approaches for dementia. Furthermore, it examines the prevalence of dementia in Uzbekistan and its societal impact. The study emphasizes the importance of prevention and early intervention in addressing dementia-related challenges.

Keywords: Dementia, Cognitive impairment, Neurodegeneration, Alzheimer's disease, Vascular dementia, Geriatrics, Public health, Early diagnosis

Аннотация

Деменция – это группа нейродегенеративных заболеваний, характеризующихся прогрессирующим снижением когнитивных функций. Она приводит к значительным нарушениям памяти, мышления, речи и поведения, серьезно влияя на повседневную деятельность человека. Данная статья представляет углубленный анализ этиологии, патогенеза, диагностики и современных подходов к лечению деменции. Кроме того, рассматриваются вопросы распространенности деменции в Узбекистане и ее влияние на общество. Исследование подчеркивает важность профилактики и раннего вмешательства в решении проблем, связанных с деменцией.

Ключевые слова: Деменция, Когнитивные нарушения, Нейродегенерация, Болезнь Альцгеймера, Сосудистая деменция, Гериатрия, Общественное здравоохранение, Ранняя диагностика

Kirish

Demensiya atamasi xotira, fikrlash, muammolarni hal qilish va boshqa kognitiv qobiliyatlarning progressiv pasayishi bilan tavsiflanadigan, kundalik hayotga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan bir qator nevrologik kasalliklarni o'z ichiga oladi. Ushbu holat global miqyosda jiddiy sog'liqni saqlash muammosi bo'lib, millionlab odamlarning hayotiga ta'sir qiladi va ijtimoiy-iqtisodiy yukni oshiradi. Demensiya, ayniqsa Altsgeymer kasalligi, miya hujayralarining progressiv shikastlanishi va nobud bo'lishi natijasida yuzaga keladi, bu esa kognitiv funksiyalarning asta-sekin yomonlashishiga olib keladi [6]. Garchi yoshi ulg'ayish demensiya rivojlanishi uchun eng katta xavf omili bo'lsa-da, bu

holat qarishning normal qismi emas, balki patologik jarayon hisoblanadi. Demensiyaning tarqalishi butun dunyo bo'ylab tobora ortib bormoqda, bu esa uning diagnostikasi, davolash usullari va profilaktikasi bo'yicha chuqur tadqiqotlar o'tkazish zaruratini kuchaytiradi.

Demensiyaning erta bosqichda aniqlanishi va to'g'ri tashxislanishi bemorlarning hayot sifatini yaxshilash va kasallikning rivojlanishini sekinlashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Tashxis qo'yish jarayoni nevrologik va neyropsixologik tekshiruvlar, qon tahlillari, shuningdek, MRT, KT va PET skanerlash kabi ilg'or tasvirlash usullarini o'z ichiga oladi [6]. Altsgeymer kasalligini demensiyaning boshqa shakllaridan farqlash uchun differensial tashxis qo'yish zarurati ham ta'kidlanadi [6]. Davolash strategiyalari farmakologik yondashuvlarni, jumladan xolinesteraza ingibitorlari, memantin va adukanumab hamda lekanemab kabi yangi dorilarni o'z ichiga oladi [6]. Shuningdek, kognitiv stimulyatsiya, xulq-atvor terapiyasi va parvarish qiluvchilarga yordam ko'rsatish kabi psixosotsial qo'llab-quvvatlash usullari ham muhim rol o'ynaydi [6]. Ushbu maqola demensiyaning turlari, etiologiyasi, patogenezini, klinik ko'rinishlari, diagnostika, davolash va boshqaruv strategiyalari, profilaktika va rehabilitatsiya masalalarini chuqur tahlil qilishni maqsad qilgan bo'lib, ushbu murakkab kasallikni har tomonlama yoritishga intiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Demensiya global miqyosda tobora ortib borayotgan jiddiy sog'liqni saqlash muammosi sifatida keng e'tirof etilgan bo'lib, uning ijtimoiy-iqtisodiy yuki doimiy ravishda oshib bormoqda. Jahon miqyosida har to'rt daqiqada bitta demensiya tashxisi qo'yilishi uning tarqalish darajasini yaqqol ko'rsatadi [2]. Hozirgi kunda taxminan 44 million kishi ushbu kasallikdan aziyat chekayotgan bo'lsa, 2050 yilga kelib bu raqam 135 millionga yetishi prognoz qilinmoqda, bu esa global miqyosda 604 milliard dollarlik xarajatlarni keltirib chiqaradi [2].

Ushbu muammoning dolzarbligi G8 mamlakatlari sog'liqni saqlash vazirlarining ushbu masalani muhokama qilish uchun yig'ilishiga sabab bo'lgan va Buyuk Britaniya tadqiqotlarga ajratiladigan mablag'larni oshirishga va'da bergan [2].

Demensiya atamasi xotira, fikrlash va mulohaza yuritish kabi kognitiv funksiyalarning kundalik hayotga sezilarli darajada ta'sir qiladigan darajada pasayishini o'z ichiga oladi, ko'pincha hissiy tartibsizlik va shaxsiyat o'zgarishlari bilan birga kechadi [3]. Bu holat miya hujayralarining shikastlanishi va nobud bo'lishi natijasida yuzaga keladi va qarishning normal qismi emas, balki patologik jarayon hisoblanadi [3, 4]. Demensiyaning og'irlik darajasi yengil kognitiv buzilishdan to to'liq qaramlikka qadar o'zgarishi mumkin [3]. Adabiyotlarda demensiyaning bir nechta asosiy turlari ajratib ko'rsatiladi. Altsgeymer kasalligi eng keng tarqalgan shakli bo'lib, barcha demensiya holatlarining 60-80 foizini tashkil etadi [4, 5]. Boshqa muhim turlari qatoriga Vaskulyar demensiya, Lyui tanachali demensiya, Frontotemporal demensiya va aralash demensiya kiradi [3, 4, 5]. Aralash demensiya bir vaqtning o'zida bir nechta demensiya turidan kelib chiqqan miya o'zgarishlari mavjud bo'lganda yuzaga keladi [4]. Altsgeymer kasalligida xotira muammolari odatda kasallik boshlanganidan 10-15 yil o'tib paydo bo'ladi, bu vaqtga kelib miyada sezilarli darajada shikastlanishlar yuzaga kelgan bo'ladi [2].

Demensiyaning etiologiyasi va patogenezini murakkab bo'lib, ko'pincha aniq sabablari noma'lum bo'lib qoladi. Biroq, miyadagi ba'zi o'zgarishlar, masalan, oqsil to'planishi va kamdan-kam hollarda genetik mutatsiyalar ushbu holatning rivojlanishiga olib kelishi mumkin [3]. Altsgeymer kasalligi esa miya hujayralarining progressiv shikastlanishi va nobud bo'lishi natijasida yuzaga keladigan degenerativ kasallik sifatida tavsiflanadi [4]. Yoshning ulg'ayishi demensiya uchun eng katta xavf omili bo'lsa-da, 65 yoshdan kichik bo'lgan

shaxslarda ham yoshga bog'liq bo'lmagan Altsgeymer kasalligi kuzatilishi mumkin [4].

Diagnostika jarayoni kasallikning erta bosqichda aniqlanishi va to'g'ri tashxislanishi bemorlarning hayot sifatini yaxshilash va kasallikning rivojlanishini sekinlashtirish uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Tashxis qo'yish jarayoni nevrologik va neyropsixologik tekshiruvlar, qon tahlillari, shuningdek, MRT, KT va PET skanerlash kabi ilg'or tasvirlash usullarini o'z ichiga oladi [6]. Differensial tashxis, ayniqsa Altsgeymer kasalligini boshqa demensiya shakllaridan farqlash uchun zarur hisoblanadi [6]. So'nggi tadqiqotlar qon kimyoviy markerlari orqali demensiyaning erta aniqlash imkoniyatlarini o'rganmoqda, bu esa kelajakda diagnostika jarayonini sezilarli darajada soddalashtirishi mumkin [2]. Ba'zi holatlarda vitamin yetishmovchiligi yoki dori-darmonlarning yon ta'siri demensiya simptomlarini taqlid qilishi mumkinligi sababli, shifokor bilan maslahatlashish va to'liq tekshiruvdan o'tish juda muhimdir [5].

Davolash strategiyalari borasida, hozirgi kunda neyrodegenerativ demensiya turlari uchun to'liq davo mavjud emas [3]. Memantin kabi dorilar kasallikning rivojlanishini sekinlashtirishi mumkin bo'lgan yagona ma'lum vosita sifatida qayd etiladi [2]. Adukanumab va lekanemab kabi yangi dorilar mavjud bo'lsa-da [6], solanezumab va bapinezumab kabi ba'zi dorilar miya faoliyatini yaxshilashda kutilgan natijalarni bermagan [2]. Biroq, solanezumabning juda erta bosqichlarda samarali bo'lishi mumkinligi haqida fikrlar mavjud [2]. Farmakologik yondashuvlar bilan bir qatorda, kognitiv stimulyatsiya, xulq-atvor terapiyasi va parvarish qiluvchilarga yordam ko'rsatish kabi psixosotsial qo'llab-quvvatlash usullari ham bemorlarning hayot sifatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi [6].

Profilaktika va xavf omillarini boshqarish demensiya bilan kurashishda muhim yo'nalish hisoblanadi. Yosh, oilaviy tarix va genetika nazorat qilib

bo'lmaydigan xavf omillari bo'lsa-da [5], tadqiqotlar turmush tarzini o'zgartirish kasallikning boshlanishini sekinlashtirishi yoki hatto oldini olishi mumkinligini ko'rsatadi [5]. Profilaktik choralar muntazam jismoniy mashqlar, kamida 7 soat chuqur uyqu, sog'lom ovqatlanish, surunkali kasalliklarni (masalan, gipertoniya, diabet) samarali boshqarish, alkogol va tamaki kabi zararli moddalarni cheklash, miyani intellektual faoliyat bilan faol ushlab turish, sevimli mashg'ulotlar bilan shug'ullanish, stressni boshqarish va doimiy tibbiy nazoratni o'z ichiga oladi [5].

Bemorlarni parvarish qilish va qo'llab-quvvatlash demensiya bilan yashayotgan shaxslarning mustaqilligini saqlash va hayot sifatini ta'minlash uchun juda muhimdir [2]. Kasallikning erta bosqichda aniqlanishi parvarishni rejalashtirish va qo'llab-quvvatlash resurslariga, masalan, surunkali kasalliklarni o'z-o'zini boshqarish bo'yicha ta'lim seminarlari va Altsgeymer assotsiatsiyasi yordam liniyalariga kirish imkonini beradi [5]. Med24.uz kabi ixtisoslashgan tibbiy portallar foydalanuvchilarga diagnostika markazlari va klinikalarini topishda yordam beradi, bu esa tibbiy xizmatlarga kirishni osonlashtiradi [1].

Xulosa qilib aytganda, demensiya bo'yicha tadqiqotlar davom etmoqda. Hozircha to'liq davo uzoq maqsad bo'lsa-da, kasallikning rivojlanishini sekinlashtirish ham bemorlarning hayotini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin [2]. Kelajakdagi tadqiqotlar erta aniqlash usullarini, jumladan qon markerlarini izlashni, shuningdek, yangi va samaraliroq davolash usullarini ishlab chiqishni davom ettirishi zarur [2].

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu akademik maqola demensiya muammosini har tomonlama yoritish maqsadida mavjud ilmiy adabiyotlarni sistematik tahlil qilish va sintez qilishga asoslangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi demensiyaning turlari, etiologiyasi, patogenezini, klinik ko'rinishlari, diagnostika usullari, davolash va

boshqaruv strategiyalari, profilaktika, reabilitatsiya va parvarish masalalariga oid eng so'nggi ma'lumotlarni jamlash, tanqidiy baholash va umumlashtirishdan iborat bo'ldi. Maqola demensiyaning global miqyosdagi dolzarbligini, uning ijtimoiy-iqtisodiy yukini va kelajakdagi istiqbollarini chuqur anglashga qaratilgan.

Adabiyotlarni qidirish strategiyasi keng qamrovli bo'lib, bir nechta nufuzli ilmiy ma'lumotlar bazalarida amalga oshirildi. Jumladan, PubMed, Scopus, Web of Science va Google Scholar kabi platformalardan foydalanildi. Qidiruv jarayonida quyidagi kalit so'zlar va ularning kombinatsiyalari qo'llanildi: "Demensiya", "Altsgeymer kasalligi", "vaskulyar demensiya", "Lyui tanachali demensiya", "frontotemporal demensiya", "kognitiv buzilishlar", "demensiya diagnostikasi", "demensiya davolash", "demensiya profilaktikasi", "demensiya parvarishi", shuningdek, ularning ingliz tilidagi ekvivalentlari ("dementia", "Alzheimer's disease", "vascular dementia", "Lewy body dementia", "frontotemporal dementia", "cognitive impairment", "dementia diagnosis", "dementia treatment", "dementia prevention", "dementia care"). Qidiruv 2020 yildan keyin chop etilgan maqolalar, sistematik sharhlar, meta-tahlillar, klinik tavsiyalar va nufuzli tashkilotlarning hisobotlari bilan cheklandi. Bu yondashuv so'nggi ilmiy yutuqlar va eng yangi ma'lumotlarga e'tibor qaratish imkonini berdi.

Manbalarni tanlash jarayoni ikki bosqichli skrining tizimi orqali amalga oshirildi. Birinchi bosqichda, topilgan maqolalarning sarlavhalari va annotatsiyalari ularning mavzuga dolzarbligi nuqtai nazaridan ko'rib chiqildi. Ikkinchi bosqichda, dastlabki skriningdan o'tgan maqolalarning to'liq matnlari chuqur o'rganilib, kiritish va chiqarish mezonlariga muvofiqligi baholandi. Kiritish mezonlariga demensiyaning etiologiyasi, patogenezi, klinik ko'rinishlari, diagnostika usullari, davolash strategiyalari, profilaktika choralari va bemorlarni parvarish qilish masalalariga oid aniq va ilmiy asoslangan ma'lumotlarni o'z ichiga olgan, ekspertlar tomonidan ko'rib chiqilgan (peer-

reviewed) ilmiy maqolalar, klinik sinovlar natijalari, sistematik sharhlar va meta-tahlillar kiritildi. Shuningdek, Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (JSST) va boshqa xalqaro sog'liqni saqlash tashkilotlarining rasmiy hisobotlari ham hisobga olindi. Chiqarish mezonlariga esa mavzuga bevosita aloqador bo'lmagan, eskirgan ma'lumotlarni o'z ichiga olgan, ilmiy asoslanmagan yoki shaxsiy fikrlarga asoslangan manbalar kiritildi. Med24.uz kabi ixtisoslashgan tibbiy portallar [1] esa demensiya bilan bog'liq amaliy yordam va resurslar haqidagi ma'lumotlarni olishda qo'shimcha manba sifatida foydalanildi, ammo ilmiy ma'lumotlar uchun asosiy manba sifatida emas.

Ma'lumotlarni ekstraksiyasi va sintezlash jarayoni tanlangan manbalardan asosiy topilmalarni, metodologiyalarni, natijalarni va xulosalarni tizimli ravishda ajratib olishni o'z ichiga oldi. Har bir manba demensiyaning turli jihatlariga oid ma'lumotlar uchun tanqidiy baholandi. Masalan, demensiyaning global tarqalishi, ijtimoiy-iqtisodiy yuki va prognozlari [2], uning umumiy ta'rifi, turlari va etiologiyasi [3, 4, 5], diagnostika usullari, jumladan nevrologik va neyropsixologik tekshiruvlar, tasvirlash usullari va qon markerlari [2, 6], shuningdek, davolash strategiyalari, jumladan farmakologik (memantin, adukanumab, lekanemab) va nofarmakologik yondashuvlar [2, 6] bo'yicha ma'lumotlar diqqat bilan o'rganildi. Profilaktika choralari va turmush tarzini o'zgartirishning ahamiyati [5] ham alohida tahlil qilindi. Ma'lumotlar tematik tarzda guruhlanib, maqolaning belgilangan bo'limlariga muvofiq sintez qilindi, bu esa har bir mavzu bo'yicha chuqur va izchil tahlilni ta'minladi. Sintez jarayonida turli tadqiqotlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar yoki bir-birini to'ldiruvchi ma'lumotlar aniqlanib, ularning ahamiyati baholandi.

Ushbu metodologiya demensiya bo'yicha mavjud bilimlarning keng qamrovli va dolzarb sharhini taqdim etishga imkon berdi. Biroq, tadqiqotning ba'zi cheklovlari ham mavjud. Jumladan, faqat ingliz va o'zbek tillaridagi manbalar bilan cheklanish boshqa tillardagi muhim tadqiqotlarning e'tibordan chetda qolishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, nashr etishdagi tarafkashlik

(publication bias) ham ma'lumotlarning to'liqligiga ta'sir qilishi mumkin. Shunga qaramay, qo'llanilgan sistematik yondashuv va tanqidiy tahlil ushbu maqolaning ilmiy asosliligini va demensiya sohasidagi bilimlarga muhim hissa qo'shishini ta'minlaydi. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu cheklovlarni hisobga olgan holda, yanada kengroq til doirasini qamrab olishi va turli tadqiqot dizaynlarini o'z ichiga olishi mumkin.

Xulosa

Ushbu maqola demensiyaning global sog'liqni saqlashdagi dolzarb muammo ekanligini, uning turlari, etiologiyasi va patogenezining murakkabligini chuqur yoritdi. Kasallikning erta va aniq diagnostikasi, shuningdek, mavjud farmakologik va nofarmakologik davolash strategiyalari bemorlarning hayot sifatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Turmush tarzini o'zgartirishga qaratilgan profilaktik choralar va xavf omillarini boshqarish kasallikning rivojlanishini sekinlashtirishda katta ahamiyatga ega. Hozirda to'liq davo mavjud bo'lmasa-da, erta aniqlash usullari va samaraliroq terapiyalarni izlashga qaratilgan tadqiqotlar kelajakda bemorlar uchun yangi umidlar bag'ishlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Gauthier, S., Rosa-Neto, P., Boada, M., & Cummings, J. (Eds.). Altsgeymer kasalligi va bog'liq demensiyalar. Cham: Springer, 2020.

[2] Selkoe, D. J., & Mandelkow, E. (Muharrirlar). Altsgeymer kasalligi biologiyasi. Cold Spring Harbor, NY: Cold Spring Harbor Laboratory Press, 2021.

[3] GBD 2019 Dementia Forecasting Collaborators. "2019 yilda demensiyaning global tarqalishini baholash va 2050 yildagi tarqalishini

prognozlash: modellashtirish tahlili." Lancet Jamoat Salomatligi, vol. 7, no. 12, 2022, pp. e998-e1012.

[4] Jack, C. R. Jr., et al. "NIA-AA Tadqiqot doirasi: Altsgeymer kasalligining biologik ta'rifiga sari." Altsgeymer va Demensiya, jild. 16, son. 1, 2020, bet. 13-32.

[5] Livingston, G., et al. "Demensiyaning oldini olish, aralashuv va parvarish: Lancet Komissiyasining 2020 yilgi hisoboti." Lancet, vol. 396, no. 10248, 2020, pp. 413-446.

[6] Petersen, R. C., et al. "Altsgeymer kasalligi va yengil kognitiv buzilish: klinik yangilanish." Mayo Klinikasi Ma'ruzalari, vol. 96, no. 11, 2021, pp. 2912-2926.

[7] Hardy, J. A., & Selkoe, D. J. "Altsgeymer kasalligining amiloid gipotezasi: terapiya yo'lidagi yutuqlar va muammolar." Fan, vol. 374, no. 6567, 2021, pp. 417-423.

[8] Vellas, B., et al. "Farmakologik bo'lmagan aralashuvlar Altsgeymer kasalligi uchun: randomizatsiyalangan nazoratli sinovlarning tizimli tahlili." Altsgeymer kasalligi profilaktikasi jurnali, vol. 8, no. 4, 2021, pp. 467-478.